

הרב יגאל שפרן
- ראש מהחב"ס -

האם אין דברי הגרי"ז בענין הנרות שבבהמ"ק - מיוסדים
על גרסא דחז"ל ברמב"ם?

ה ק ד מ ה

בדרך מלבבת, האופיינית לשיטת ה"שני דינים" שלו, מציב הגרי"ז בחדושיו להלכות תמידין ומוספין¹ מערך שלם של הסברים וחיידושים הבאים להבהיר מספר הלכות הקשורות לחובת הדלקת הנרות במנורה שבבית-המקדש. הסברים וחיידושים אלו נסבים כולם על דברי הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין בפרק ג'.² תוך כדי עיון ולימוד של דבריו הנפלאים, נראה לכאורה שיסודו של הגרי"ז בענין זה, אינו הולם את הבנתו של בעל "ספר החינוך" לדברי הרמב"ם בהלכות אלו.³ ואף שהגרי"ז אינו מתיחס לדברי ה"חינוך" ראוי היה לשוב ולתור ולבדוק אחר ראיותיו והוכחותיו לשיטתו. כי הנה מה מאד נפלאתי כשראיתי כי הגרי"ז מוכיח את שיטתו על סמך קושיא בדברי הרמב"ם בהלכות ביאת מקדש בפרק ט'.⁴ ואולם הדברים אמורים בקטע שאינו מופיע בנוסח הרמב"ם המודפס ברומי.⁵ השמטתו של הקטע האמור - על סמך דפוס עתיק זה - עוקרת את קושיית הגרי"ז מעיקרא, ובדרך זו נשמטת מהגרי"ז ההוכחה המרכזית לדבריו ואולי אף נדחו הם לגמרי.

דישון והטבה - הבהרת המושגים

על-מנת להבהיר במה הדברים אמורים - הקדמתם ותמציתם היא
זו:

1. חיידושי מרן רי"ז הלוי על הרמב"ם, מהדורת צילום ירושלים עמ' 80.
2. רמב"ם עבודה הלכות תמידין ומוספין ג, י"ב-י"ג.
3. ספר החינוך במצווה צ"ח (עריכת נרות במקדש).
4. רמב"ם עבודה הלכות ביאת מקדש ט, ה.
5. רמב"ם דפוס רומי, שנת ר"מ, מהדורת-צילום, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשט"ו.

שתי פעולות מרכזיות יש בענין המנורה: דישון והטבה.
דישון המנורה - ענינו הוא הסרת הפסולת וניקוי כלי הקיבורל של השמן שבה - ("ניקוי הנר") ואילו הטבת הנרות - פירושה הדלקתם או הבאת המנורה למצב שהנרות יהיו דולקים עליה תמיד.⁶ ולפי שיטת הרמב"ם, הן דישון המנורה והן הטבת הנרות ענינם אחד שכך שניהם יחדיו מהווים מצוות-עשה אחת, והיא המצווה לערוך את הנר, מצווה הגלומה בפסוק: "ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור להעלות נר תמיד... יערוך אותו אהרון ובניו וכו'".⁸ הסבר זה מיוסד על דברי הרמב"ם ונראה פשוט בעיקרו. אך באמת נתון הוא במחלוקת חריפה בין הראשונים. כך, למשל, הגדרת ההטבה כ"הדלקת הנרות" (הכבוים) ולא כשיפור והטבה של הדולקים כבר, הגדרה אותה קובע הרמב"ם כדבר פשוט וברור⁹ - אינה דעת כמה וכמה מהם.¹⁰ בראיות מראיות שונות בא, למשל, הרשב"א לדחות הסבר זה.¹¹ ואכן בעל ה"לחם משנה" נדחק לבאר את שיטת הרמב"ם באופן כזה שבכלל המילה "הטבה" כולל הרמב"ם הן את עצם ההדלקה של נר שכבה כבר והן את הטבתו ושיפורו של אור הנר שטרם כבה אך אינו דולק יפה כי שניהם זהים במטרתם.¹² וזו רק אחת ממספר שאלות ותשובות שעוררו דברי הרמב"ם בענין זה.¹³

שיטת הגרי"ז: שני דינים בדישון

והנה בענין דישון המנורה, קובע הגרי"ז כי יש "שני דינים" שתי פעולות נפרדות:

- (א) דישון המנורה וניקויה מהשמן והפתילות
(ב) דישון הדשן עצמו. ז.א. שימת הדשן אצל המזבח (במקום בו נותנים את מוראת העוף).

-
6. רמב"ם עבודה תו"מ ג, יב.
7. שם הלכה י.
8. שמות כ"ז, כ"א.
9. רמב"ם שם: "והדלקת הנרות - היא הטבתם".
10. רש"י ורמב"ן, שמות כ"ז, כ, ובגמרא חגיגה כ"ו, ב, ד"ה מנורה; ראב"ד הלכות יוהכ"פ ב, ד. רשב"א, שו"ת סי' ש"ט ועוד. סי'
11. וע"ש בהוכחותיו משיטת אביו במסכת מנחות נ, א.
12. לח"מ על הרמב"ם על אתר. ור' כס"מ.
13. וראה, למשל, באבן האזל על הלכות ביאת מקדש פרק ט, ובמפרשים לספהמ"צ עשה כ"ה.

לפי דברי הגרי"ז יש לשים לב במיוחד להערת התוספות ורבנו גרשום מאור הגולה¹⁴ שיש שני פסוקים העוסקים בנקיונה של המנורה. האחד מצוי אגב השמעת ענינה של קטורת הסמים¹⁵ והשני נלמד מיתורה של האות "ה" בסדר העבודה של המזבח העולה.¹⁶ בשני המקומות הורו לנו חז"ל שהדברים דורשים, בין היתר, גם את הרחקת הפסולת שבמנורה, כלומר ביצוע דישוך.¹⁴

לשם מה לנו שני פסוקים לאותו ענין? על זאת אומר הגרי"ז באור מקורי ונפלא: האחד - בא להשמיענו את מה שכנינו לעיל דין ("א") בדישוך ואילו האחר בא להשמיענו את מה שכנינו לעיל דין ("ב") בדישוך. כלומר: הכתוב האחד השמיענו שאת המנורה עצמה צריך לדשך ולנקות משאריות השמן והפתילות (כלומר: להסירן מן המנורה) ואולם עדיין לא למדנו מצות דישוך בדשך עצמו, אחר הסרתו, טרם למדנו שעתה צריך גם להרים את הדשך ולהניחו אצל המזבח. על כן בא הכתוב השני, ולימדנו אף זאת: כלומר: הפסוק השני הוא המלמדנו כי גם על הדשך עצמו יש מצוות דישוך. דהיינו שיש להניחו אצל המזבח.

כך ממש מבאר הגרי"ז את יסודו באריכות ומראה כיצד משני הפסוקים שהובאו לעיל נמצאנו למדים שני ענינים שונים: מהפסוק האחד עולה חובת דישוך והטבה של המנורה, כלומר הוצאת הפסולת מן המקום בו היא מצויה, ומהפסוק השני למדנו שיש חובת דישוך והנחה של הדשך עצמו אצל המזבח ואף בלא כל קשר להטבת הנרות שעשתה קודם לכן.¹⁷

הרמב"ם אליבא דגרי"ז:

ברור שאליבא דהגרי"ז הגדרה נכונה של פעולת הדישוך צריכה להכיל בחובה את שני הענינים יחד, שכך כל-אחד בפני עצמו חיוני הוא ואין כלל פעולת הדישוך שלמה עד שלא יעשו שני המעשים כאחד. על כן בודאי אורו עינינו של הגרי"ז כשראה את הרמב"ם שבבואו להגדיר את פעולת הדישוך - אכן נוקט בדרכו הוא ודורש את שני היסודות: הן דישוך המנורה, והן הנחת הדשך אצל המזבח כי כך לשונו של הרמב"ם: "מהו דישוך

-
14. מסכת מעילה דף יב, התוספות עצמן - היינו ר"י שם בדף יא; ד"ה בשלמא.
15. הכוונה לשמות ל, ו: "והקטיר עליה אהרון קטרת סמים בבקר בבקר, בהטיבו את הנרות יקטירנה".
16. הכוונה לויקרא ו, ג: "והרים את הדשך (במקום "דשך") אשר תאכל האש את העולה על המזבח".
17. הגרי"ז שם סוף ד"ה "והנראה".

המנורה? כל נר שכבה - מסיר הפתילה וכל השמן שבנר ומקנחו
(וזהו יסוד א') ... וזה שהסיר - משליכו במקום הדשן אצל
המזבח (וזהו יסוד ב') וכר' 2.

הרי, איפוא, שהדבר אמור במפורש ברמב"ם (במאמר מוסגר יאמר שאופן זה, של שתי פעולות המרכיבות את פעולת הדישון מצוי גם בפעולת דישון המזבח החיצון, שאף בדישון של זה למדנו וגרסנו כי יש גם דין של הרמה והוצאה בדשן עצמו, מלבד עצם פעולת הסילוק שלו מהמזבח, לשם נקיון המזבח, ואף הגרי"ז נגע בזה).¹⁷

ומכל מקום, בהקשר לדישון המנורה ברור, כי אליבא דגרי"ז הדגשת פעולה זו של הנחת הדשן אצל המזבח אינה רק הצעת פתרון טכני (לשאלה מה לעשות עם הדשן המוסר) אלא דין, חיוב, ומצווה ממשיים, כמו כל חלק אחר של מצוות הדישון.

ענין זה הוא בעל חשיבות מכרעת בבואנו לראות עתה כיצד הבין בעל "ספר החינוך" את מצוות הדישון.

שיטת ספר החינוך - שונה מהגרי"ז

בעל ספר החינוך,¹⁸ בבואו להבהיר מהי פעולת הדישון מביא את לשון הרמב"ם כמעט מילה במילה, כשם שבכלל ספרו הוא מרבה לצטט את הרמב"ם, כך גם כאן הוא מצטט בענין הדישון את האמור אצל הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין. אך ראה זה חדש: בבואו לתאר את הדישון איך הוא מצטט את שני החלקים שבדברי הרמב"ם אלא חלק אחד בלבד, כלומר: "החינוך" מביא את החיוב להסיר את הפתילות והשמן, אך כלל אינו רואה חובה להמשיך ולומר שאת הדשן עצמו יש להניח אצל המזבח. היתכן? והלא אליבא דגרי"ז ענין זה הינו הרי חלק בלתי נפרד מכלל פעולת הדשן. ונחשב הוא כמצווה באותה מידה וערך כשם שהסרת הפתילות חשובה כמצווה, מדוע, אם כן, השמיטו "החינוך"? איך זאת, כי אם משום שה"חינוך" כלל אינו גורס את ההבנה של הגרי"ז ברמב"ם. לדעתו של ה"חינוך", כנראה, דברי הרמב"ם המתארים מה לעשות עם הדשן אחר הסרתו אינם דין בדישון המנורה ואף לא חלק ממצווה זו אלא תאור והצעה טכנית מה יש לעשות עם הדשן הזה - ותו לא.

17. הגרי"ז שם סוף ד"ה "והנראה".

18. מצווה צ"ח: מצוות עריכת נרות במקדש.

יתר על כן, עיון בדברי ה"חינוך" כולם במצווה זו, יראנו, שמצד אחד הוא דילג כמו בכורונה על החלק השני בדברי הרמב"ם, זה העוסק בהנחת הדשן אצל המזבח אך מאידך המשיך את הציטוט לגבי ענינים אחרים שבהמשך דברי הרמב"ם בלא כל שינוי. האם אין בו דילוג זה כדי ללמדנו שהחינוך אינו רואה במשפט האמור כל חלק מהותי בדין הדישון? דומני שכן.

להדגיש הדברים נציג כאן, זה מול זה, את דברי הרמב"ם במקורם מחד ואת הדברים כציטוטם בספר ה"חינוך", מאידך:

לשון "החינוך"

לשון הרמב"ם

והדישון הוא:
כל נר שכבה מסיר הפתילה
וכל שמן שבנר, ומקנחו,
ונותן בו פתילה אחרת, ושמך א'
(דבר זה כבר כתב ה"חינוך"
- - - (ליתא)
- - - (ליתא)

ונר שלא כבה - מתקנו

מהו דישון המנורה?
כל נר שכבה מסיר הפתילה
וכל שמן שבנר, ומקנחו,
ונותן בו פתילה אחרת, ושמך אחר,
(במידה והוא חצי לוג)
וזו שהסירו משליכו במקום הדשן
אצל המזבח, עם דישון המזבח
הפנימי והחיצון.

ונר שמצאו שלא כבה - מתקנו

מאופן זה של ציטוט דברי הרמב"ם¹⁹ עולה בברור שה"חינוך" אינו רואה בדישון מצווה הכוללת את שני החלקים שראה הגרי"ז כי אם מצווה המחייבת אך אחת: לדשן ולנקות את הנר מהשמן והפתילות ותו לא. אפשר, וגם סביר, שאף ה"חינוך" ידע שבפועל גם נותנים את הדשן הזה, את השמן והפתילות הישנים, אצל המזבח, אבל אין ספק שהוא לא ראה בפעולה זו חובה צורית ודין בדשן, כי אם הנהגה שאינה קשורה כלל בדין הטבת הנרות, וזאת כאמור שלא כגרי"ז.

קושי בדברי הרמב"ם - בסיס להוכחת הגרי"ז

אכן, וכפי שנאמר בראש הדברים, יש לגרי"ז הוכחה לשטתו הוא. הוכחתו עולה מתוקף קושיא מסויימת ברמב"ם. ברם כפי שיוצעו הדברים להלן נווכח שהוכחה זו יסודה בגירסא דחוייה ברמב"ם ואפשר שאין לה על מה לסמוך:

בהלכות ביאת מקדש²⁰ פוסק הרמב"ם שזר שאינו מזרע אהרון ובניו ושעבד במקדש עבודתו פסולה וחיוב מיתה בידי שמים. הזהרתו היא מהפסוק "וזר לא יקרב אליכם",²¹ ועונשו מהפסוק "והזר הקרב יומת".²² עם זאת, פוסק הרמב"ם בהמשך הדברים,²³ יש קבוצה אחת של עבודות שאף שאסור לזר לעשותן, אם בכ"א קם זה ועשאן - אינו חייב מיתה על כך. טעם הדבר הוא שעבודות אלו אינן עבודות תמות אלא עבודות שיש אחריהן צורך בעוד פעולות על מנת שתושלם עבודתם. כל עבודת-קודש שיש אחריה עוד עבודה - אינה "גמר מלאכה". אינה 'עבודה תמה' - עבודה שלמה, ועל כך זר העושה - אינו חייב מיתה, כי לא חייבתה תורה אלא בעבודה שאין אחריה עבודה, לא חייבת תורה אלא בזר העושה עבודה תמה. להקטיר אברים, או אפילו לסדר את עצי המערכה על גבי המזבח - זוהי עבודה תמה,²⁴ אבל קובע הרמב"ם²⁵ - ליצוק או לבלול או לפתות או למלוח או להניף להגיש ולסדר את לחם הפנים - זו אינה עבודה שהיא גמר מלאכה, ואע"פ שמשנעשתה העבודה ע"י זר נפסלה - מ"מ אין הזר חייב עליה מיתה.

והנה בין הפעולות שאינן קרויות עבודות תמות ומושלמות כולל הרמב"ם גם את הנידון דגן, את הטבת הנרות. גם "המטיב את הנרות" פוסק הוא,²⁵ אינו חייב מיתה ומטעם זה - וחשוב לשים לב לטעם - שהטבת הנרות היא עבודה שאחריה יש עבודה - עבודת ההדלקה כמבואר בגמרא²⁶ - ואינה גמר מלאכה.

הרי שטעם הדין שזר שהטיב את הנרות פטור ממיתה, הוא משום שהטבת הנרות אינה 'עבודה תמה', אינה עבודה שאין אחריה עבודה. זהו הטעם לפטרו - ולא אחר.

והנה בהלכה אחרת²⁷ (ביחס לדישון) קובע הרמב"ם שוב שזר המדשן את המנורה, גם הוא אינו חייב מיתה - אך שם כותב הרמב"ם טעם אחר לגמרי: מי שדישן את המנורה אינו חייב מיתה משום שהעבודה שעשה היא 'עבודת סילוק', עבודה שתכליתה הסרה, סילוק והורדה, על עבודה כזו - פוסק הרמב"ם - אין חייבים מיתה. וכך היא לשונו של הרמב"ם שם:

---

20. פרק ט, א.

21. במדבר י"ח, ג.

22. במדבר א, נא; ג, ג, י"ח, ז.

23. בהלכה ב'.

24. דעת ר' יוחנן בסוגיא, יומא כ"ד, ב.

25. ביאת מקדש ט, ה, על סמך המשנה זבחים ק"ב, ב.

26. יומא כד, א.

27. ביאת מקדש, ט, ח.

"הרמת הדשן צריכה כהן שנאמר: ולבש הכהן מדו בד וגו' ואם הרים ישראל - לוקה ואינו חייב מיתה, ואע"ג שאין אחריה עבודה. שנאמר: "עבודת מתנה". עבודת מתנה היא שתהיה בכהן לבדו ואם קרב לה הזר - חייב מיתה. אבל עבודת סילוק אין חייבין עליה מיתה. וכן אם דישן מזבח הפנימי והמנורה - אינו חייב מיתה"

על זאת מקשה הגרי"ז: והרי דישון והטבה - שניהם בכלל עריכת הנרות הם, ושניהם נלמדים מאותו פסוק שבתורה - כפי שציין הרמב"ם עצמו בהלכה אחרת²⁸ מדוע, אם כן, יש טעמים נפרדים לפטור של זר שעשה בעבודתם? והרי כשם שההטבה אינה 'עבודה תמה' מפני שיש אחריה הדלקה, כמו כן גם הדישון לא יחשב מטעם זה 'עבודה תמה' שהרי שניהם דבר עחד הנם בעיקר המצווה, כי עיקרם הוא עריכת הנרות להדלקה, למה אם כן הוצרך הרמב"ם ליתן בדישון את הטעם של 'עבודת סילוק'?

אכן, אומר הגרי"ז, לפי מה שפרש הוא - הדבר מבואר היטב: באמת, יש בו בדין דישון המנורה שני מרכיבים, כפי שבארנו לעיל: המרכיב הראשון הוא ענין הטבת הנרות הנעשה ע"י הסרת הפתילות הישנות ואילו המרכיב השני הוא ענין הנחת הדשן אצל המזבח כחלק מהורדתו למטה (רמב"ם תמידין ומוסיפין ב, י"ב). זר שעשה פעולות אלו אמנם יש מקום לפטור משום המרכיב הראשון הסרת הפתילה - משום שזו עבודה שאחריה עבודה נוספת; נתינת השמן החדש וההדלקה, אבל מאידך, יש לחייבו משום מה שעשה בדשן עצמו כי משעה שהניחו ע"ג המזבח - שוב אין כאן כל עבודה נוספת הנדרשת בו, שהרי בכך נסתלימה מלאכתו. היה, אם כן, מקום לחייב את הזר במיתה על שעשה 'עבודה תמה' בדשן עצמו - ועל כן בא הרמב"ם ופטרו בכל אופן וזאת בגלל ענין אחר לגמרי: בגלל העובדה שמכל מקום עבודה זו היא - "עבודה סילוק", ועל עבודת סילוק - אין מחייבין מיתה.

נהי דמצד עבודת הנרות - הדישון לא הווי עבודה תמה... אבל בהדשן עצמו - שפיר חשוב הדישון עבודה תמה. דלענין הדשן כבר נגמרה מצותו בדישון לבד, ואף אם לא תהיה הטבה והדלקה, ג"כ איכא על הדשן עצמו חובת דישון כמו בדשן המזבח, וא"כ שפיר חשוב הדישון משום זה עבודה תמה, כיון שהיא עבודה המתקיימת בהדשן לבד שאינו שייך כלל לעריכת הנרות וכדלקמן - ומשו"ה הוא שהוצרך הרמב"ם לטעמא דעבודת סילוק²⁹ וכו'.

28. תמידין ומוסיפין, ג.

29. חדושי מרן הגרי"ז, שם.

לפי דפוסים מסוימים של הרמב"ם - נופלת הוכחת הגרי"ז:

אכן, הדברים ברמב"ם הולמים ותאמים להפליא את שיטתו זו של הגרי"ז וכך לכאורה הוכחה שיטתו בסוגיא. אלא שאליה - וקוץ בה: כל יסוד ההוכחה מבוסס על המשפט בהלכה הנ"ל, המציין את דישון המנורה כדוגמא של עבודת סילוק - ואולם שורה זו כלל אינה מופיעה ברמב"ם דפוס רומי,³⁰ או בדפוסים קדמונים.³¹

אף בדפוסים שלפנינו, נמצאת שורה זו בסוגרים מרובעות המציינות שזו תוספת השנויה רק בחלק מהגרסאות. ובאמת הכס"מ על אתר,³² עומד על כך שמשפט זה הוא הגהה שנמצאת בקצת מספרי הרמב"ם.

עולה, איפא, שההוכחה המרכזית של הגרי"ז מבוססת על משפט שיש עמעות לגבי מקורו. העדרו של משפט זה שומט לכאורה את ההוכחה לדבריו, ואפשר שהעדרו אף מחזק את גישת "ספר החינוך" ושאינו רואה בנדרון שני ענינים, כאמור:

האם ביסס הגרי"ז יסודו על משפט השנוי במחלוקת גרסאות?
אפשר שכך הדבר.

ולפום ריהטא אפשר שגם אם נגרוס משפט זה עדיין אין מהניסוח של ההלכה הוכחה המחייבת לראות בדישון המנורה עבודת סילוק, שהרי לא נאמר בו במפורש שעבודת הדישון עבודת סילוק היא, כפי שמנסה הגרי"ז לומר, אלא בראשית שעל עבודות סילוק אין חייבין מיתה ושנית שכמו-כן גם על דישון המנורה אין חייבין. וא"כ אפשר שהן תרי מיליה:
א. עבודת סילוק; ב. דישון המנורה - אין ביניהם כל קשר בלתי אם זאת שעל שניהם אין חייבין מיתה אך כל אחד מטעם אחר.

---

30. רמב"ם דפוס רומי ר"מ, מהדורת-צילום מוסד הרב קוק תשט"ו, עמ' שפ"ב.

31. ואף מצורת הניסוח של המשפט נראה כי אינה בת מקומה.

32. ביאת מקדש ט, ח.